INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ

Oddział w Łodzi

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945

Region łódzki

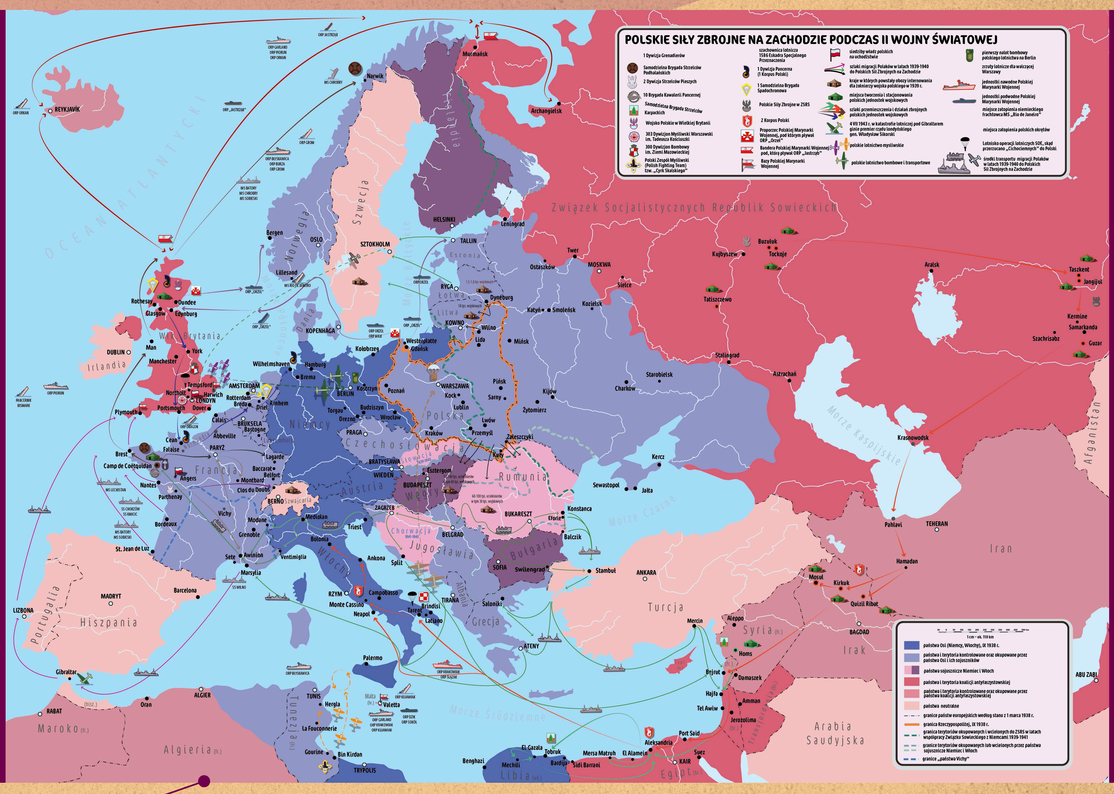

Mapa „Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie podczas II wojny światowej" (wyd. IPN, oprac. Adam Bartnik, Grzegorz Nawrot, Sebastian Kokoszewski, Łódź 2024)

My, Polacy, nie mogliśmy uczestniczyć bezpośrednio w procesie odbudowy Europy, który został podjęty na Zachodzie. Zostaliśmy z gruzami własnej Stolicy. Znaleźliśmy się, jako alianci zwycięskiej koalicji, „w sytuacji pokonanych", którym narzucono na czterdzieści kilka lat dominację ze Wschodu, w ramach bloku sowieckiego. Tak więc dla nas walka nie skończyła się w roku 1945. Trzeba ją było podejmować wciąż na nowo.

Jan Paweł II, fragment przemówienia z okazji 40. rocznicy bitwy pod Monte Cassino [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, Lublin 1987
Fot. za: wadowice1920.gosc.pl, IPN/„Gość Niedzielny"

Oficjalnie II wojna światowa w Europie skończyła się 8 maja 1945 r. wraz z wejściem w życie aktu bezwarunkowej kapitulacji III Rzeszy Niemieckiej. Obywatele państw koalicji antyhitlerowskiej mieli prawo świętować.

Polacy – jako jedyny naród na świecie – walczyli od pierwszego do ostatniego dnia wojny. Oddziały polskie znalazły się na niemal wszystkich frontach konfliktu w Europie, a nasz kraj przez cały okres II wojny pozostawał w koalicji antyhitlerowskiej.

Jednak Polska, która straciła przeszło 15% przedwojennej ludności (najwyższy odsetek wśród państw okupowanych przez III Rzeszę), nie świętowała końca zniewolenia. W 1945 r. znalazła się w sytuacji bez wyjścia, zamknięta w strefie wpływów obcego państwa.

Obradująca w lutym 1945 r. konferencja w Jałcie oficjalnie przebiegała w duchu poszanowania dla demokracji i prawa do samostanowienia narodów. W istocie jednak sprawa polska została zdradzona na arenie międzynarodowej. Zachodni alianci zgodzili się na oddanie znacznej części ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej w ręce Józefa Stalina i pozostawienie Polski w sowieckiej strefie interesów. Tym samym los żołnierzy Armii Krajowej został przesądzony.

Konferencja w Jałcie, od lewej siedzą przedstawiciele: Wielkiej Brytanii – Winston Churchill, USA – Franklin Delano Roosevelt i ZSRS – Józef Stalin
Fot. AIPN

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

Pomimo ofiar i bohaterstwa w walce z Niemcami żołnierze AK zostali uznani przez Stalina za wrogów politycznych. Poddawani byli represjom ze strony Sowietów już od momentu ponownego wkroczenia Armii Czerwonej na ziemie polskie w styczniu 1944 r. Nie ochronił przed nimi wydany 19 stycznia 1945 r. ostatni rozkaz dowódcy AK gen. Leopolda Okulickiego o rozwiązaniu formacji. Żołnierze AK podlegali aresztowaniom, przesłuchaniom, wywózkom i mordom – niejednokrotnie Sowieci wykorzystywali w tym celu więzienia i obozy, w których nie tak dawno to Niemcy mordowali Polaków. Największą perfidią było jednak zohydzanie Armii Krajowej w oczach społeczeństwa.

Generał Leopold Okulicki, cichociemny, ostatni dowódca Armii Krajowej – zaproszony 27 marca 1945 r. przez NKWD na rozmowy w Pruszkowie – został (podobnie jak piętnastu innych przywódców Polskiego Państwa Podziemnego) podstępnie aresztowany, przewieziony do Moskwy i w czerwcu 1945 r. osądzony w sfingowanym „procesie szesnastu". Działanie to było elementem planowej likwidacji legalnych struktur państwa polskiego i zastępowania ich marionetkową władzą podległą ZSRS.

Komunistyczne plakaty propagandowe „AK – zapluty karzeł reakcji" masowo rozklejane między lutym a czerwcem 1945 r. na ulicach polskich miast
Za: https://polska1918-89.ipn.gov.pl

Fotografia **gen. Leopolda Okulickiego** wykonana w więzieniu NKWD na Łubiance. Ostatni dowódca Armii Krajowej otrzymał najwyższy wyrok spośród oskarżonych w „procesie szesnastu" – 10 lat więzienia. Zginął w niewyjaśnionych okolicznościach 24 grudnia 1946 r.
Fot. Wikimedia Commons

Czy zatem Polacy mogli w pełni cieszyć się z zakończenia wojny?

Zarówno żołnierze polskiego podziemia, jak i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie nie mogli czuć się zwycięzcami. Zwłaszcza przed żołnierzami Armii Krajowej stawał dylemat: „ujawnić się i liczyć na łaskę Sowietów – czy pozostać w konspiracji i prowadzić samotną walkę?". Wielu wybrało kontynuowanie oporu z nadzieją na pełną niepodległość. Często reagowali bezpośrednio na skierowany przeciwko najbliższym – rodzinom, kolegom, lokalnym społecznościom – terror instalującej się w Polsce przy pomocy sowieckich żołnierzy władzy komunistycznej.

Prezentowane na kolejnych planszach trzy najbardziej spektakularne dla regionu łódzkiego przykłady niezakończonej w 1945 r. walki stanowią wstęp. Jego rozwinięciem w regionie są obejmujące rok 1945 i kolejne lata dzieje wywodzącego się z Armii Krajowej zbrojnego podziemia antykomunistycznego – Inspektoratu Łódzkiego AK **mjr. Adama Trybusa „Gaja"** czy Konspiracyjnego Wojska Polskiego **kpt. Stanisława Sojczyńskiego „Warszyca"**, a także działania wywiadowcze realizowane przez Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość", obejmujące tworzenie sieci informatorów w strategicznych urzędach i placówkach nowej władzy oraz próby przekazywania na Zachód informacji o łamaniu przez reżim komunistyczny praw obywatelskich.

Ława oskarżenia w „procesie szesnastu" – Moskwa, czerwiec 1945 r.
Fot. Wikimedia Commons

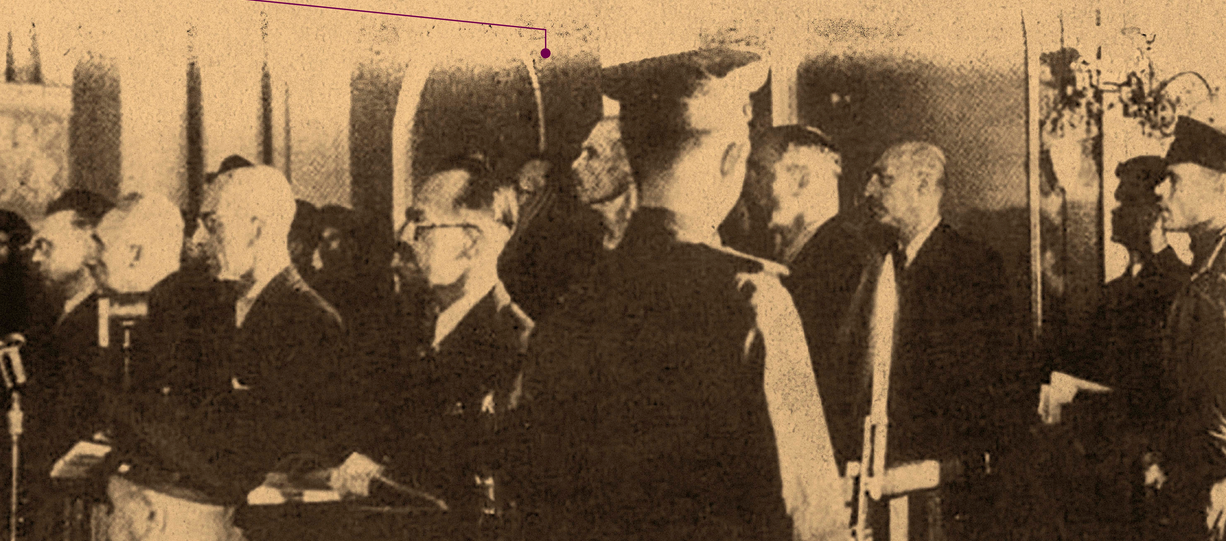

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

Łowicki „mały Arsenał” 8 marca 1945 r.

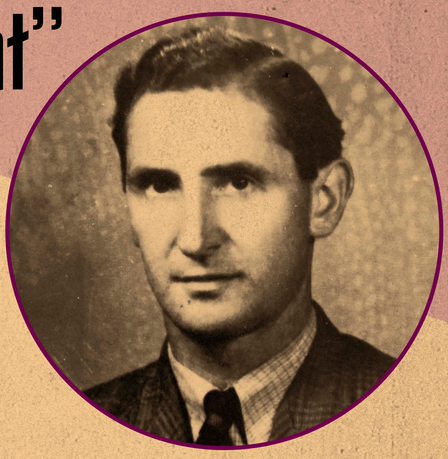

Jedenastu harcerzy Grup Szturmowych Szarych Szeregów Obwodu Łowicz AK postanowiło odbić zatrzymanego przez bezpiekę za posiadanie radioodbiornika i zagrożonego wywiezieniem w głąb Związku Sowieckiego kolegę – **Zbigniewa Fereta „Cyfrę”**. Z przekazanego przez Fereta grypsu koledzy dowiedzieli się, że w więzieniu przebywał również inny członek Szarych Szeregów z Łowicza – **Aleksander Pięta „Lis”**, oskarżony o gromadzenie i przechowywanie broni.

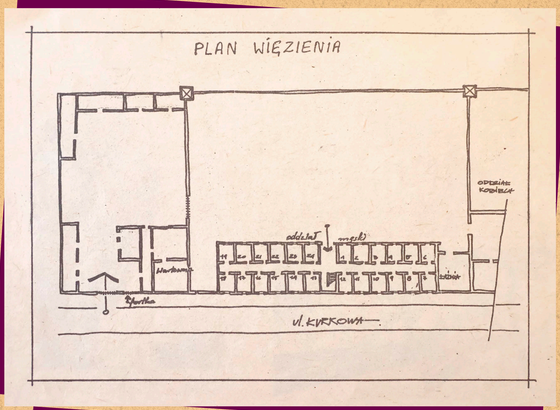

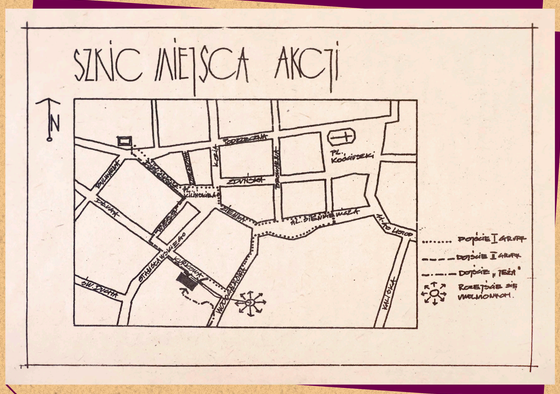

Sporządzone przez uczestników akcji szkice miejsca
Fot. Komisja Historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP

Wkracza Armia Czerwona. Wolność?! Krótko trwała nadzieja i radość. Zaczynają się aresztowania. Aresztowano „Cyfrę”. Co dalej? I tu moi chłopcy zdali pierwszy egzamin – „A »Rudego« koledzy odbili – Arsenał 43” – mówią mi. Czy mogłem im powiedzieć, że to coś innego, inne czasy? Ale przecież to samo braterstwo – taką przecież reakcję chcieliśmy im zaszczepić. Nie mogłem powiedzieć „nie”. Zapadła decyzja, którą zaakceptowałem.

Harcmistrz ppor. Jan Kopałka „Antek” (1914–1999), dowódca akcji, doświadczony w batalionie „Zośka”, komendant hufca Szarych Szeregów „Łoza” w Łowiczu
Fot. Komisja Historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP

Plan akcji ułożono precyzyjnie tak, by nie doszło do użycia broni. Rozkład pomieszczeń był znany, gdyż jeden z uczestników akcji przebywał w więzieniu Gestapo przy ul. Kurkowej w Łowiczu w 1943 r. Zajęcie więzienia NKWD/UB trwało 31 minut i zakończyło się uwolnieniem 73 więźniów Polaków, głównie żołnierzy AK z powiatów łowickiego i skierniewickiego. Akcja przypominała słynne odbicie „Rudego” z rąk Gestapo przez warszawskich harcerzy z Szarych Szeregów i nazwana została **„małym Arsenałem”**.

Następnego dnia po akcji milicja i wojsko przeczesywały w Łowiczu każdy dom. Konfrontacji poddano niemal całą miejscową młodzież. Wyłapano czterech najmłodszych uczestników akcji, którzy nie opuścili miasta – **Bohdana Józewicza „Groma”**, **Wojciecha Tomczyka „Kmicica”**, **Kazimierza Chmielewskiego „Gryfa”** oraz **Józefa Wolskiego „Jurka”**. Bezpieka aresztowała także całe rodziny rozpoznanych podczas akcji **Mariana Szymańskiego „Wędzidły”** i **Jerzego Miecznikowskiego „Wieńciądza”**.

Dzisiejszy widok budynku dawnego więzienia przy ul. Kurkowej 4 w Łowiczu
Fot. Marzena Kumosińska

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

Łowicki „mały Arsenał” 8 marca 1945 r.

Członkowie łowickich Szarych Szeregów, także niektórzy uczestnicy akcji – od lewej: **Zbigniew Feret „Cyfra”**, **Jerzy Miecznikowski „Wieńciądz”**, **Stanisław Burian „Szafa”**, niżej **Józef Wolski „Jurek”** Kadr z filmu „Gdy przyjdzie odpowiedni moment”, za: https://maly-arsenal.edu.pl/

Jerzy Miecznikowski „Wieńciądz” (1924–2011), dowódca III drużyny Grup Szturmowych łowickiego hufca Szarych Szeregów „Łoza”, jeden z inicjatorów akcji. Po 8 marca 1945 r. uciekł na Pomorze. W 1952 r. został aresztowany pod zarzutem nieujawnienia arsenału broni i skazany na 12 lat więzienia. Wyszedł na wolność w 1955 r. Ceniony instruktor harcerski, w latach osiemdziesiątych współtworzył ruch reformy harcerstwa skupiony w Kręgach Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego. W stanie wojennym inicjował powołanie duszpasterstwa harcerzy i mszy harcerskich przy kościele oo. Jezuitów w Łodzi.
Fot. Marzena Kumosińska

W dniu 18 kwietnia 1945 r. Okręgowy Sąd Wojskowy w Łodzi skazał „Gryfa”, „Jurka” i „Kmicica” na karę śmierci, a siedemnastoletniego „Groma” na 10 lat więzienia. Po trzech tygodniach oczekiwania na wykonanie kary śmierci wyrok zamieniono na 10 lat pozbawienia wolności. Cała czwórka odbywała go w ciężkim więzieniu we Wronkach. Dzięki zabiegom rodzin i dalszym amnestiom udało im się odzyskać wolność w marcu 1947 r.

Fot. Zbiory Zespołu Archiwalno-Historycznego Stowarzyszenia Szarych Szeregów Oddział w Łowiczu

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

Atak na areszt PUBP w Pabianicach 10 czerwca 1945 r.

Była to brawurowa akcja przeprowadzona na rozkaz **mjr. Adama Trybusa „Gaja"**, szefa Inspektoratu Łódzkiego Armii Krajowej Okręg Łódź. W ciągu 15 minut pięcioosobowa grupa uderzeniowa dowodzącego akcją por. Włodzimierza Szustera „Gajdy" oraz dwudziestoosobowa grupa osłonowa **por. Aleksandra Arkuszyńskiego „Maja"** bez jednego wystrzału uwolniły dziesięć osób, w większości żołnierzy Armii Krajowej, w tym poddawanych brutalnym przesłuchaniom **chor. Walentego Zorę „Jana"**, komendanta Obwodu Pabianice AK oraz **sierż. Kazimierza Kusiaka „Wojnowicza"**, szefa oddziału dywersyjnego Obwodu Łask.

Jako cel akcji „Maj" wskazał swoim podkomendnym potrzebę walki z komunistycznym bezprawiem i pokazania reżimowym władzom, że naród ma swoich obrońców.

Na obydwu zdjęciach **mjr Adam Trybus „Gaj"** (1909–1982), cichociemny, szef Kedywu w Okręgu Łódź AK, w 1945 r. organizator i dowódca Inspektoratu Łódzkiego AK – pierwszej antykomunistycznej organizacji niepodległościowej w regionie łódzkim. W 1950 r. aresztowany i skazany na wieloletnie więzienie, do czego przyczynił się informator bezpieki „X"/„Górski", którym okazał się dawny podkomendny „Gaja" – Włodzimierz Szuster „Gajda". Fot. AIPN

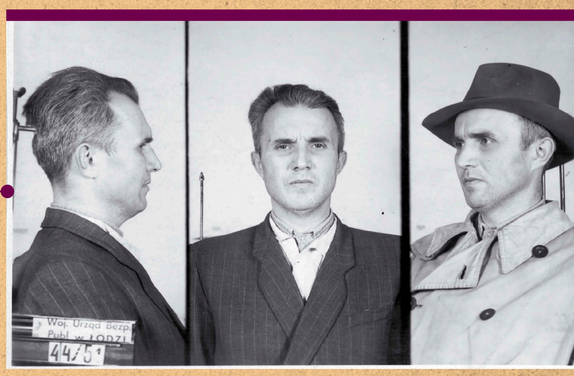

Porucznik Aleksander Arkuszyński „Maj" (1918–2016), żołnierz ZWZ-AK, dowódca Oddziału Partyzanckiego „Grom" Inspektoratu AK Piotrków Trybunalski. W dniu 18 stycznia 1945 r. powracający z frontu do domu brat „Maja", Stanisław, został zastrzelony przez żołnierza Armii Czerwonej, który zabrał mu następnie zegarek, buty i spodnie. W lutym 1945 r. UB usiłował namówić „Maja" do ujawnienia tajemnicy oddziałów AK i do współpracy. Ukrył się wówczas w Opocznie, a następnie odtworzył na rozkaz **Adama Trybusa** swój dawny oddział, nadając mu pseudonim **„Zryw"**. Fot. zbiory rodzinne Adama Arkuszyńskiego / AIPN

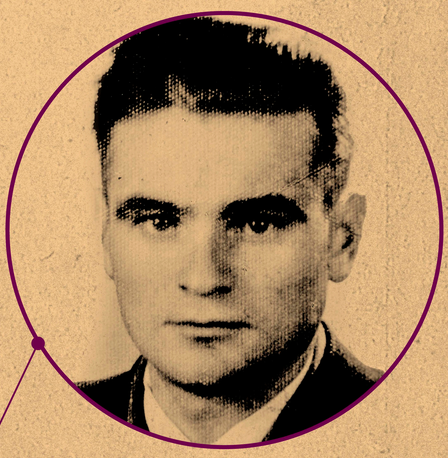

Sierżant Kazimierz Kusiak „Wojnowicz" – w czasie okupacji niemieckiej szef wywiadu i dowódca grupy dywersyjnej w Obwodzie Łask AK, w 1945 r. aresztowany przez UB. Po odbiciu przez żołnierzy Inspektoratu Łódzkiego AK aż do ujawnienia w lipcu 1945 r. zastępca dowódcy **por. Aleksandra Arkuszyńskiego „Maja"** w OP „Zryw" Fot. AIPN

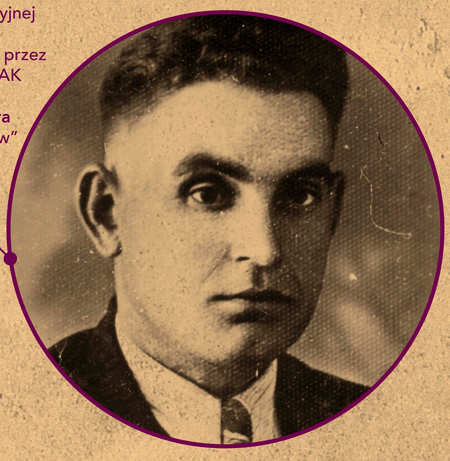

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

Atak na areszt PUBP w Pabianicach 10 czerwca 1945 r.

Jedna z tablic na budynku przy ul. Gdańskiej 6 w Pabianicach. Od lat dziewięćdziesiątych XX w. we wspomnieniach kombatantów spopularyzowało się określenie Ruch Oporu Armii Krajowej jako alternatywna nazwa Inspektoratu Łódzkiego AK. W zapisach archiwalnych określenie to nie występuje.
Fot. Marzena Kumosińska

Opracowany przez pabianickiego historyka **Romana Peskę** szkic miejsca akcji. Atak odbył się bez jednego wystrzału – zaplanowano go tak, by nie zaalarmować stacjonujących w odległości kilkudziesięciu metrów (w szpitalu w dawnej łaźni miejskiej) oddziałów NKWD i znajdującego się naprzeciwko posterunku MO. Żołnierze sowieccy kwaterowali też w okolicznych domach. Do siedziby PUBP partyzanci wtargnęli w przebraniu żołnierzy sowieckich i LWP. Znajomość terenu zawdzięczali wywiadowi, w szczególności informacjom od zatrudnionych w UB żołnierzy AK – m.in. **Kazimierza Nowickiego „Korczaka"**.
Źródło: AIPN

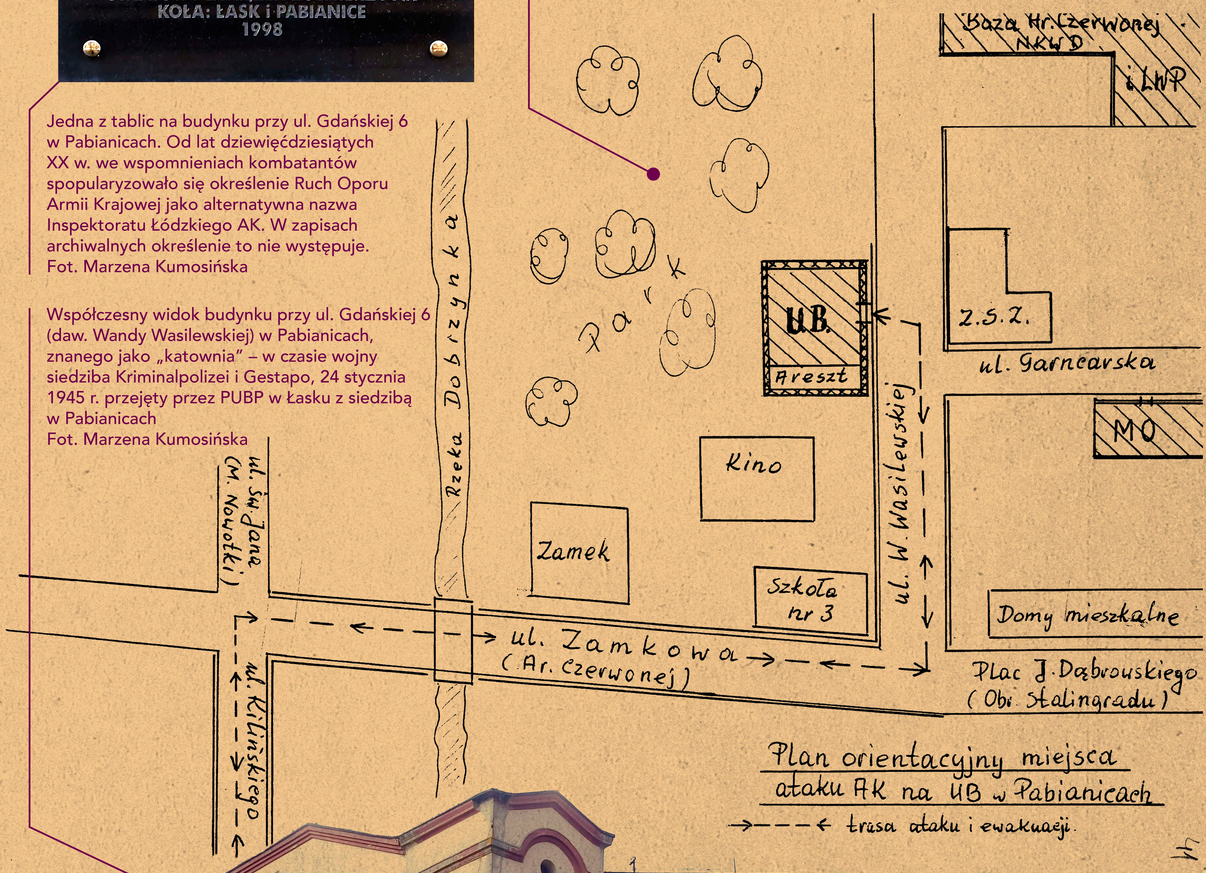

Plan orientacyjny miejsca ataku AK na UB w Pabianicach
→– – – ← trasa ataku i ewakuacji.

Współczesny widok budynku przy ul. Gdańskiej 6 (daw. Wandy Wasilewskiej) w Pabianicach, znanego jako „katownia" – w czasie wojny siedziba Kriminalpolizei i Gestapo, 24 stycznia 1945 r. przejęty przez PUBP w Łasku z siedzibą w Pabianicach
Fot. Marzena Kumosińska

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

Starcie z NKWD pod Majkowicami

(obecnie pow. piotrkowski, gm. Ręczno)

8 lipca 1945 r.

Była to największa potyczka partyzantki antykomunistycznej w regionie łódzkim. Przez siedem godzin przeszło stuosobowy oddział **ppor. Stanisława Karlińskiego „Burzy"** stawiał w lasach nad Pilicą czoła dwóm grupom pościgowym z 18 Pułku 64 Dywizji NKWD (225 żołnierzy ze wsparciem czterech transporterów opancerzonych, samochodów i motocykli).

Po zasadzce, w którą wpadł pluton zastępcy „Burzy" – **ppor. Stanisława Wiewióry „Robotnika"** – i w której zginęło szesnastu partyzantów, oddział Karlińskiego bronił się skutecznie aż do zmroku na stanowiskach blisko skraju lasu, w poniemieckich ziemiankach i liniach okopów z kampanii wrześniowej. Nocą, klucząc wśród mokradeł, przebił się w kierunku Ręczna, dzięki czemu uniknął rozbicia.

Według relacji Karlińskiego życie straciło kilkunastu partyzantów i około 120 żołnierzy NKWD, według akt UB zginęło 56 partyzantów (43 według raportów sowieckich) i 7 żołnierzy NKWD. Wskutek strat po bitwie oddział został 18 lipca rozwiązany, ale jednoznacznie zademonstrowano niezgodę na sowietyzację kraju.

Władze komunistyczne starały się kompromitującą porażkę sił sowieckich zatuszować czy wręcz wymazać z kart historii – próbowano fałszować datę, miejsce starcia w zapisach archiwalnych zmieniane było na Diablą Górę.

Jedna z wersji bitwy wg szkicu **Radosława Krawczyka**. Użycie przeciw oddziałowi „Burzy" jednostek sowieckich tłumaczy fakt niejednokrotnego przechodzenia oddziałów Ludowego Wojska Polskiego wraz z dowódcami na stronę partyzantów.
Za: Sz. Nowak, *Bitwy Wyklętych*, wyd. Fronda, Warszawa 2016

Bitwa pod Majkowicami 8 lipca 1945 r.

1. Stanowiska osłonowe plutonu „Kiera".
2. Przypuszczalne miejsce zagłady pierwszego plutonu.
3. Stanowiska obronne oddziału „Burzy".
4. Sowiecki oddział Rybakowa.
5. Sowiecka grupa Kogaczewskiego.
6. Trasa wycofania się głównego oddziału „Burzy".
7. Odwrót grupy osłonowej „Brzozy".

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
Oddział w Łodzi

WALKA NIE SKOŃCZONA 1945
Region łódzki

Starcie z NKWD pod Majkowicami 8 lipca 1945 r.

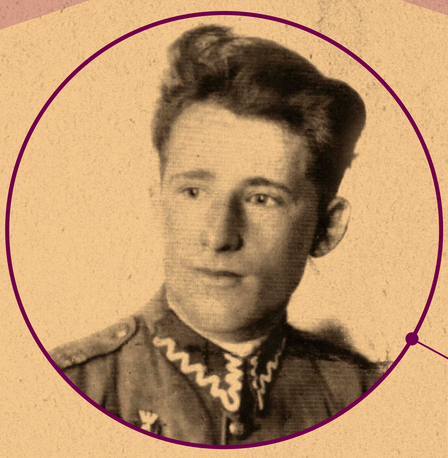

Podporucznik Stanisław Karliński (1921–2015), dowódca – jak go określał – „Oddziału Samoobrony AK i Narodu", jednego z poakowskich zgrupowań operujących w powiecie piotrkowskim. W okresie okupacji niemieckiej jeden z najbardziej znanych w terenie żołnierzy 25 Pułku Piechoty AK. W lutym 1945 r. rozważał ujawnienie się, zdecydowanie sprzeciwił się jednak propozycji kariery w LWP w zamian za ujawnienie komendy łódzkiego Okręgu AK i potępienie Armii Krajowej jako organizacji faszystowskiej i antypolskiej. W maju 1945 r. komuniści uprowadzili mu żonę i dzieci, usiłując wymusić ujawnienie się w zamian za ich życie. Przeprowadził wówczas zbrojną akcję odbicia ich z urządzonego na terenie dawnych koszar w Piotrkowie Trybunalskim obozu tymczasowego dla volksdeutschów.
Zdjęcie z 1938 r.
Fot. AIPN

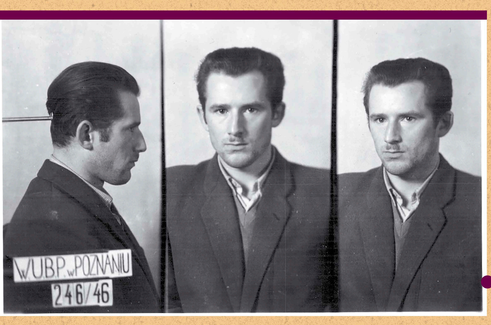

Po rozwiązaniu oddziału Karliński z częścią żołnierzy wyjechał do Wielkopolski. Został aresztowany 11 listopada 1946 r. i skazany na dwukrotną karę śmierci, zamienioną w wyniku amnestii na 15 lat więzienia. Rzecz znamienna – wśród zarzutów stawianych mu po aresztowaniu nie wymieniano udziału w bitwie pod Majkowicami. Na wolność wyszedł w 1956 r. Zdjęcie sygnalityczne z 1946 r.
Fot. AIPN

Zdjęcie oddziału „Burzy" z lata 1945 r.
Fot. AIPN

Pomnik pamięci oddziału **ppor. Stanisława Karlińskiego „Burzy"** odsłonięty w Majkowicach 8 lipca 2018 r.
Fot. Marzena Kumosińska

Scenariusz: Marzena Kumosińska
Projekt graficzny, skład i łamanie: Marcin Kucewicz
Recenzje: dr Tomasz Toborek, dr Sławomir Lucjan Szczesio
Redakcja i korekta językowa: Wydawnictwo Biblioteka Mateusz Poradecki
Druk: MediaLab
Wykorzystano zdjęcia i materiały z Archiwum IPN (AIPN), Komisji Historycznej Chorągwi Łódzkiej ZHP, Zespołu Archiwalno-Historycznego Stowarzyszenia Szarych Szeregów Oddział w Łowiczu, zbiorów rodzinnych Adama Arkuszyńskiego, publikacji Szymona Nowaka *Bitwy Wyklętych* (wyd. Fronda, Warszawa 2016), portali maly-arsenal.edu.pl, wadowice1920.gosc.pl, polska1918-89.ipn.gov.pl oraz domeny publicznej.
Zdjęcia współczesne: Marzena Kumosińska

Zapraszamy do oglądania wystaw dostępnych online: